

առջև, որ թուփոտ հրապարակ մ'էր անկառնած, շրջապատուած քրիստոնէից և խաւամաց ընդարձակ գերեզմանատներով: Դուռը բարձրագիւր է, հրկաթեայ, միակփեղէկ, ներքին փոքր գոնակով մը, վերջերս նորոգուած:

Երկրորդ դուռը գարձեալ երկաթեայ և ամրակուռ, կը նայի Սալիպէ թաղի վերջին անկէ փողոցին վրայ. հաւանական է որ այս փոքր գոնէն Ս. Քառասունն Մանուկ և կեղեցի կ'երթային վարդապետներն ու ուխտաւորները, իրր կարճագոյն ճամբայ: Երկու դուռներն ալ վառական սողորութեամբ արեւամուտին ներսէն կը փակուէին. բայց տարիներէ ի վեր անոնք գիշերն ալ բաց են միշտ անցորդներու համար, և քաղաքական շփոթութեանց ատեն միայն կը փակուին:

Բակը սալարկուած է և մէջտեղը կայ անոյշ ջուրի հոր մը, երբեմն միակտուր եր-

կու վիմափոր աւաղաններով՝ որոնք սակայն վերցուած են շատ տարիներ առաջ և իրարու վրայ պառկած գիրքով կը մնան փոքր զրան ներսի կողմը: Զրհուր բաց է և կը գործածուի: Զուրի սուլքը և կանոնաւոր գուռը շինուած են 1652ին: Մէկը խիստ մեծ է և առանց արձանագրութեան: Իսկ միւսը փոքր է, $83 \times 59 \times 52$ սանդիւմէթը մեծութեամբ: Ասոնք հինէն ի վեր ծառայած են իրր ջուրի աւաղան, երբ մէն կողմէ ուխտաւորներու կարաւաններ Հալէպ կու գային, իրենց պրատով: Փոքր գուռին ճակատը կայ հետեւեալ արձանազիրը, մաքուր և ընթեռնի.

«Կազմեցաւ ջրի աւաղանս յշտկ. Թաւխաթցի Մինաս վրդպտին. թվին ՌՃԱ ($= 1652$). ով լուսսցէ գձեռն ասասցէ ած. ու զորմիտ»:

Հայկ

ԱՐՏԱԽԱԶԻ ԱՐՔԵՊՍ.

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Իմայեք զի ոչ կարեմ յայնի հրաւարակել զանկարգութիւնս ձեր. զի ուրիշ ասէ զիրս ասուածառուց՝ Զառական ազգի բնի յայնեացես. այլ վասն Աստուծոյ փութացուի հետեւել ճամբարութեան. զուգ մի կարծեք թէ նոցա սերտեքեալ խաբէրայութիւն զձեռ սիրեն միայն և հաւանցեցուցեր եւ պղծութեւ. այլ բազում անգամ զմեզ և զիսեր եւ զայլ կասաբեալս. որ Ժ. Զարով բնգուներ եմ միամտութեամբ, մինչեւ Աստուծոյ որդւորութեամբ յետոյ ճամբարաբանիցն բանիւն կրկին հասու եղեալ կասաբեալագուին՝ Աստուծով ազատեցաք ի չար կրօնից եւ ազանդոց նոցա: Ով սիրելիք, զի թէպէս ամենայն մարդ բոց կարողութեան իւրոյ մասն ինչ ի յառաքինութեանց բոսանայ, այլ հաւատոյ դաւանութիւն եւ բնութիւն դժուարին է,

որպէս ասէ սուրբ Իրիգոր Սարգիս, Ծառուկ եւ զամիսուր և ասուածաբանութիւն հասարակ մնաց, եւ հազիւ ճամաչի կիրք խորհրդոց եւ սուրբ բնութեանց սրբոց, եւ ամենայն կասաբեալ վրոց բան կասաբելոցն է զիսելի շնորհիւն Աստուծոյ, Այսպէս յայնեալ և զայս նորաձեւութեան հանգամանս ոմն պրևեսիկոս ճամբարաբան Ղուկաս Լուսնցի(*) յորշորջեալ զոր որդմնացանքն սերմանեալ են ի զիրս Ներսիսի Լամբրոնացոյն, ի մեկնիչ աղօթիցն, որ սուս է եւ խորք եւ ոչ է Ներսիսի. զոր յառաջիկայոյ վեց գլխով

(*) Այս առիւծով հեղինակ մը որ քննութեան առած ըլլալ Ներսէս Լամբրոնացիի Պատարագի միակնութիւնը. անձանթ է. 2. Ներսիս վրդ. Ալիշեան զայն կը նշնանցիէ համառուն Հաղապետի ի հետ (ՏԵԱ. ՀԱ. 1935 էջ 506-507):

բացայայտե վերոյ . ասացեալ քաջ ճամադիկոսն, ուղղափառութեան վարդապետն Ղուկաս. որում եւ մեկ հետեւեցուեւ, որոյ յիշատակն արհմուրթեամբ ելիցին. զոր եւ ձեզ կամիրն նմին հետեւել. ընթերցչիկ եւ տեղեկացիք եւ հետեւեցչիք նամարտութեան:

Իմացիք որ այս տիրոջման սկիզբն ի կիւրացու անունն ունեմնե Եղիշէ, որ երեսն ի Պոնտոսէ որ այժմ ասի Տրապիզոն. զի երեսն Գորա յազգեմ Յունաց Քաղկեդոնի, եւ մայր Գորա հայ ազգաւ. մեռեալ հայրն եւ մայրն բերեալ ի մէջ հայոց զմա եւ ես ուսումն. եւ աւաւ գգիրն Հայոց, եւ եղիւ տեղեւ, եւ զմաց առ Պետրոս կարողիկոսն Սաայ եւ հմացեալ գրոց. բայց հանապաղ Քաղկեդոնիս յարպիւր եւ գովիւր եւ զիւրոն Հայոց քամահրէր. զոր աղբեցին Պետրոս կաթողիկոսին. եւ հա բազում անգամ խրատեալ եւ նա անուր եղեւ. զոր յետոյ ի բաց հիւան յինքեմն եւ նա զմաց յերուսաղեմ, եւ ի նոյն տեղին եւս զնոյն առնէր. զնոյն գովիւր եւ զՀայս գարովիւր. զի բազումս տիրութեաց. զի եր վերին երեսակալութեամբն Հայ եւ կրօնաւոր եւ առաքինի. եւ ներքին մարդովն եւ խորհրդով երկարեմակ եւ Քաղկեդոնիկ զոր անդ յերուսաղեմ աղբեցին զգործս նորա վարդապետի ունեմն Գրիգորի եւ մականունն Բուլ վերածալցելոյ(*) եւ նա յերուսաղեմ ներովեալ զմա եւ ի սեղանասեղաց եւ ի ժամասեղաց տեսուրեալ. զոր յետոյ ի մէջ անկեալ մեզ՝ որդւոցն հաւեսեցուցին զմա. եւ նա հարկ եղեալ ի վերայ՝ զմալ յերուսաղեմայ եւ այլ զնոյն ոչ առնել: Զոր ել յերուսաղեմայ եւ զնոյն գործն ոչ երող. եւ առեալ զայն բաղարդեալ Մեկնիչն ի ձեռն եւ զբազումս ի պարզամտաց ձեռաց ի տփութեալ յաղանդոն յայնոսիկ եւ ի հերձիկ դաւանութիւն. զի նա հմուտ եր Քաղկեդոնի կրօնիցն:

Եւ դարձեալ իմացիք որ կու լսեմ—քող զմոցա բանն—այլ աւելի եկամուտ բան առնէր. կանանց իջխանութիւն եւ սկեալ, որ յեկեղեցիս համադասս կանգնին ընդ քանակայն. եւ յառեան տեսարանն ընթերցունն եւ ի բեմն ելանեն խնկարկութիւն առնեն ի

մեծաստան իւրեանց, որ յայնի հերձուածն Պիպիկիւմանցոյ:

Ով սիրելիք, ա՛յ եւ ընթերցեալ զգիրս կանոնաց հարցն եւ կամ զհարոգ կրօնաւորացն որ ասե՛ք՝ որ ոչ քողցէ զհայր կամ զգմայր, քե տրեմն ներովի զմիակեցն որ Աւետարանն ընթերցունն եւ կամ ի բեմն ելանէ, եւ կամ խունկ արգանեւ եւ կամ քարոզէ. եւ որ ինչ գործ եւ քանանայնց կամ սարկաւապաց՝ գործել զայս արանցն, ասե՛ք, որ մարդիկք են. ապա քանի՞ եւս առաւել կանանց պարս ե ի յայդպիսի գործոցն հրաժարել եւ ի հեռի կալ եւ չմեծեցնալ, որ ամենեւին խորք եւ հակառակ եկեղեցեաց ուղղափառաց: Ով սիրելիք, բազում անգամ գրով եւ լսելովմանելով ծածուկ եւ յայնի ծանուցի ձեզ, քե այդ խորք եւ նորածեւ բանիցդ ի բաց կացե՛ք. զի չե դա նամարիս ուղղափառաց, այլ Քաղկեդոնականացն, քե լսե՛ք՝ բարոնք. երբ ոչ լսե՛ք՝ զուր քայլ պատասխանին ի յանեղ յառեան դասաստանին Քրիստոսի:

Իմացիք, զայդպիսի բանդ ոչ կարեք զուր յառաջ տանել, զի ի յլսուածոյ այլ եւ որ կու վիճի. զի քաջ հռետորի եւ որ ոչ միայն զբան հակառակին ի դերեւս համե, այլ եւ զիւրն հաստատէ. զի դիմակալութեամբ եւ դիմալարակութեամբ եւ բանն կատարեալ. եւ բանդ այդ ոչ եւ այսպէս որ ոչինչ յաւելու բարիս, այլ խռովութիւն եւ վերովմունք ձեզ ի մէջ անմեղ մարդկանց եւ Աստուծոյ դասաստանի պարսական լիքի պատճառն առաջին եւ հետեւողին:

Այս Թուղթերն ցոյց կուտան թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի, Կիրակոս վր ինքզինքն պարտաւ որ կը համարէր շեղումներուն զէմ մաքառելու եւ մասնաւորապէս կոտորելու անոնց զէմ որ Հայ եկեղեցւոյ անկախութիւնը կը վտանգէին զանազան սկիզբալուծիւններով:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի յայս հեղինակաւոր գիրքը պատճառ հղած է որ Կ. Պոլսոյ հայ զաղութիւն մէջ անոնք որ հակառակ էին օտարորդ խմորումներու, միշտ իրենց աչքերը յառած պահէին իր կողմը եւ այս պատճառով միշտ յարաբերութեան մէջ մնալին իրեն հետ, եւ զայն վերստին պատրիարք զարմնելու աշխատէին, եւ վերջին անգամ մին այլաբողիքին 1653ին, մահուան տարին իր աշակերտին Մովսէս Տաթեւացի կաթողիկոսին:

(*) Գրիգոր վրդ. Բուր, Գորանադգի պատմագիրն է. որ իր ժամանակագրութեան մէջ (էջ 392-393) նշանատուր կ'արտայայտուի Կիրակոսի մասին, որ Մեծ-Անպատի հիմնադիրներէն մէկն էր:

Փ.Փ.

ԳՐԻԳՐՈՐ ՎՐԻ. ԿԵՍԱՐԱՅԻՒՅԻՒՆ ՎԵՅՆԵՐՈՐԴ
ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ՄԵՆ ԱԼ

ՊԱՏՐԻԱՐԻ

(1633 — 1636)

Յակոբ ք. Կեսարայի կ'ըսէ թէ պար-
ձեպ կրկին ա՛նգամ տառն ի Բիզանդիոյ ՌՁԲ
(= 1633) քուին բազում քանակայիմ է առ-
յունի հրամանաւ ։

Նոյնը կը հաստատէ նաև Սաղմոսի մը
յիշատակարանը, որ կ'ըսէ թէ՛ աԳրեցաւ
ի քուականս Հայոց ՌՁԲ (= 1633) ի գիշա-
քաղաք Իւսիւսարի, ի յունն սուր Կատակե-
սին, էս տարին Ջաֆաի վարդապետն անգուշ
արին ստակցօրցիք։ Սուրբ Կարապետն ՌԲԾ
դուռուշ, Իւսիւսարոյ քանակայք է ժողո-
վորդի նոր գնեցին զեկեղեցին։ Աշխարհ մեծ
է և շատ ազնունք եղաւ ի մեջ տղա։ Ի քու-
կանիս այսակի Կոստանդիանոյ քանակայք է ժո-
ղովորդն անհայ է և արժանի տառն Կեսարացի
Գրիգոր վարդապետն դեպքամօք խառնեցին
քերին Յունան Ոսկերտան հայրապետին արքային
արժանի արարին (տե՛ս Տերոյենց Հայաստան,
1847, Բ. 27—80 և Բիւշնիւթն, 1904, Թ. 2324,
Դր. վրդ. Գալէմբերտեան, Կենսագրութիւն
Սարգիս Արքեպ. Սարգիսեան և այլն, Վիեննա,
1908, էջ 345)։

Սակայն պէտք է պզտիկ արբազրու-
թիւն մը ընել, Հակոբակ անոր որ 1633ին
Գրիգոր Կեսարացիին վերջնապէս աթոռը
գրաւելովն է որ Ջաֆայի վանեցիի ան-
կումը նուիրագործուած կ'ըլլար, սակայն
արդէն 1632 Հոկտ. 4էն բաւական առաջ
պէտք էր Ջաֆայի տապալած ըլլար, վա-
ստեղիկ նոյն թուականին Բորականտի ժո-
ղովին նիտոյին կը հաղորդուի թէ Թուր-
քերը Կ. Պոլսոյ Ջաֆայի պատրիարքը
պաշտօնանկ ըրած են (Գալէմբերտեան,
Կենսագրութիւններ, Ա. 306—307)։

Արդարև փաստեր կան թէ Ջաֆայի
անկումը երկար պայքարներու արդիւնք
եղած է։

1631—1632 թուականներուն ա յորժամ
զՋաֆաին (Ջաֆայի վանեցիին) Հասակցոյ-
ցիք էր դրսեցիք, որ շատ մեծ քանիւք մեկ ամ
դասելով հազիւ կարացին ի միջոյ պատրիարք ա-
նունեն հանել վասն բազում յապկանութեան

և նկարեանն և գրեցին զյաֆ(*) ու պարսն
ի յանուն Կարապետ վարդապետին, որ ինքն քնաւ
կարծիք և կուսման չիք ունեցով և ի ինտի աշ-
խարհի գոյով և յորժամ շատ ցայտ ցոյժ՝ քե
ւոտեմաս էր, այլ ինտուցաւ։ Թի որչափ կնիւթ
նաւակներ, կողկողազին պապասաններ դրին-
ցին, զիտք գնեծ շփոթումն որ լինեցոյ էր՝
փախտաւ և ոչ երեկ ի կոյն։ Այլ երկու ամ
կիսց յիւր սնունդն պատրիարքոյրին, միկն
որ այս Կեսարացի Գրիգոր քիւնաւոր վիշապս
և փառաւոր ինքնին երեկ, քունութեամբ ան-
կաւ ի վերայ և ի ինքն գրաւեաց զպատրիարքու-
քիւնն (Վերնաւոր, էջ 396—397)։

Արդ, այս տողերը՝ գրուած հակառա-
կօրդէ մը, ցոյց կու տան թէ Ջաֆայի
վանեցիի մեծ վանքերով տապալուելէ յի-
տոյ, արքունական հրամանագիրը առնուած
է՝ հակառակ իր անյօժարութեան՝ Կարա-
պետ վրդ. ի մը առնուելով, որ չէ անգամ
պաշտօն ստանձնել և երկու տարի ապաւե-
նապած է։

Այս ըրջմանն է որ Կ. Պոլսոյ Հայերը
կը բռնակցին Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի
հետ և զայն կը կոչեն Կ. Պոլսի, և ոչ թէ
ան կու գայ բանութեամբ, ինչպէս ցոյց
տալ կ'ուզէ Դարանազլի։

Այս իրողութիւնը կը հաստատուի վա-
ւերագրիով մը(**), որ գտած է Հ. Գրիգոր-
բեւ Մ. վրդ. Գալէմբերտեան (տե՛ս Կենսա-
գրութիւն Սարգիս Արքեպ. Սարգիսեան եւ ժո-
մանէն Հայ Կենսագրութիւն, էջ 347—349) և որ իր
կարեւորութեանը համար հոս նոյնութեամբ
կ'ընդօրինակենք։

«Ստակայոյր վեց եկեղեցոյ, քանակայիցն
և միարևն ժողովրդեան. հասցե շատ կարօտով
ողջոյն հօրն մերոյ սուրբ հայրն մեր Տէր Գրիգոր
վարդապետին. առաջնորդ և խաչանք քանակա-
նաց, գոյիս եկեղեցոյ, այսոյնս հաւատոյ. պա-
րիպ քիստոնեքից և կարիկի անհաւասից. հո-
վապետ հօտիկ սիրակսն. արարն նազելի. և ա-
մենեցուն գովելի, շեղաշարջ շնորհալի. ի փա-
ռաց զարդուն նոր Սիոնի. քողորդ անկալի, և
հաւանելից քաղձալի, գերաւնաւոր և անկանց
շնորհօք ի յի. քաղմեքանիկ սուրբ հայրն մեր,
նաւուն տէր Գրիգոր քաջ արարնապետից. ի հե-
ռասանին իբր զմոյց մեծաւ փափաքամօք և

(*) Կարդա՛ւ Էմբ = հրաման։

(**) Անտոնիան Հարց Մատենադարանի թիւ ԵԳ
զրջադիր ձեռագրին իրբն սլանգանակ գործածուած
է։

շերտնանոց սիրով համարուեցով համարուեմք զսուրբ զարշապարը եւ շնորհակալ եմք ի քոյնն արքութենեդ եւ հարցանելով հարցանեմք զեզ ի բարին: Եւ թէ զվեր անաթամու թիւնս հարցանեմք արժան առնելի նմ, եւ եւիք զկար հոգով, եւ ստորդ վարմով, ձեռնու սուրբ աղօթոյիդ: Եւ արդ արժանապատիւ արքութեանդ ժամուցումն շիջի քեզ սուր վարդապետ որ Զաքարիայն՝ որ լանգուշ եղաւ շատ նեղութիւն եւ չարարանք եղեւ մեզ, որ լուեալ էք բազմաց՝ որ զեկեղեցիքն շատ զաւակսն փողեմք հանձնեցին. ապա ի մեզնէ պատշաճօղ ուղեցին. մեր միջեմք. ի մեր կամքն ի հրահանքն եւ. ապա մեկ ինդէ ի հրահանմանոց անունն Պիւղեղով վսիսեցաւ. պատճառ այս է. որ Զաքարիայն գերաւանմանոց անունն, եւ զնոցեւոր տն իւրն անունն ախարհուն դիւ յիշատակել: Ասաք թէ Կարապետ Երուսաղեմէ պիտի բերեմք. սարաքն ալ Կարապետ վարդապետն անունն եղեւ, որպէս որ թաղեալ լուեալ էք: Ի՞նչ երկարեմք զբանն. յեւ որ գերաւանմանոց քողեցին՝ որ իկաւ ի մեզ հասաւ. եւ վարդապետ շատ խելոյուն եւ ուրախութիւն եղեւ մեզ: Սեւ նորա ժողովուրդն ի մեզ աւագին քահանայիցն, թէ դուք քահանայք էք. զնոցից ձեռն մեզն սիւնհոտս առիք, թեպէ կանոնով եւ օրինով առաջնորդն զով որ այնիք, նմ մեկով կային ընդ ընդիմակ: Քահանայն որչափ որ կային. Զ. եւ կեղեցուց ժողովեցան ի Սուրբ Մանասթրու եկեղեցուն միաբան. Խ. Ե. երեց. յենեցին վասն առաջնորդութեան հաւաք խօսք եղաւ. ապիւն թէ Դրիգոր վարդապետն Ըստանալով զկրպակ առաքելուք. կանոնով եւ օրինով. պարս է մեզ գիրիգոր վարդապետն առաջնորդ ընդունել: Եւ դարձեալ եկին քահանայք առ ժողովուրդն եւ ապիւն թէ ժողովուրդը մեզանէ ուղեցիք հոգեւոր առաջնորդ. ահա մեմք կանոնով եւ օրինով յնկալան Դրիգոր վարդապետն է մեր առաջնորդն. ահա մեմք ժողովուրդը ձեզի ժամուցաք դուք շատ զիսեք: Եւ ապա ասան ժողովուրդն ինչպիսի անեմք. ահա պարաքն համառ է Կարապետ վարդապետն անուն, յեսո՞ Շեհրիշ Զիկայն, խօնայ Սիփիւր եւ խօնայ Դաւաթար եւ այլ պիւղեղիք եւ բարեկամք, աւագին թէ ծնողքեան ժամանակի չէ պարս այլ ազգաց դուռն որ երթայ. հիշել պակաս խօսքներ քեզ վարդապետ. ահա անոր համար մնաց այսպիսի Կարապետ վարդապետի վրեժն պարաքն: Եւ դարձեալ ասան քո հրահանմանոց բարեկամներն. թէ Աստուած առաջնորդի որ ինքն ի հոտ գայ, նա անձամանակն կամք անէ հեշտ է պարաքն ինկալու: Ապա տեք

վարդապետն այնպիսի մի կարծիք որ գերաւանման չուղեցին. գերաւանման անունն զեկեղեցի ի մեզ պարաքին. այլ գերաւանման ինկալեցող հաւաք մեկ ինդէ քահանայն թերանն չի տալ. ապա հրահանմանք եւ մեր հայր. մեր առաջնորդ, մեր հովիւ, մեր թագ եւ պարծմանք: Եւ թէ կանոնաւ Կարապետ վարդապետն հեն հայր որդի պիտի գրաւուի որ դուրսի երկիրներն նուիրակ է. եւ քո հրահանման հոգեւոր դաստասան անես. եւ թէ ասես որ թէ եւ պարսիսարք եմ նմ պարաքն զիւր անունն պիտի ինկի եւս հրահանմանք մեր հայրն եւ. մեզ խառնաւու եւ. դու քաջ զիսես պարաքն այլ հրահանմանոց անունն անելու հանդիս կու լինիք (*):

Գրիգոր Կեսարացի Կառնեօրէն 1633ին վերջերք զարձակալ պատրիարք Կը բերուի ժողովուրդին խնդրանքով եւ այս անգամ

(*) Այս վաւերագիրը հրատարակելով Հ. Գր. Ե. վրդ. Բալէմբասեան, տակաւին այն ատեն անծանօթ Դարանալցիի քովանդակութեան, չէր կրնար ճշդել այս նամակին ո՞չ ժամանակը եւ ո՞չ ալ անձը. թէեւ քաւական կը մօտենայ. Մատաւարապետ զինքն շփոթեցուցած է Կարապետ վրդ. ի պատրիարքութիւնը. որ սովորական քուցակներ չունին. եւ թէ՛ քաջ հրատարակուած չլրլար Դարանալցիին՝ անծանօթ կայի պիտի մտայ:

Օգտուելով Դարանալցիին եւ Աղաւնունին (Միաբանք եւ այցելութ, էջ 194) հոս աւելորդ չլրլայ ըսել թէ այս Կարապետ վրդ. Կալօնից Մոկացի էր եւ աշակերտ Երեւանի Սիմեոն վարդապետին: Ապարանցիի (Ճ 1637) մականունանալ Վարդապետն եւ անոր (Ճ 1637) մականունն ինքն եւ զիւրով առաւ ի մատառախութեանն, զերեւելու կրթութեանն: Թէ զատուած աշակերտը զորք վարձաւ, որ շատն էր բերան առեալ իւր զաւգովս ի քաղաքին անմառաց պահելով, զոր ոչ ոք կարող է այսպէս առնել, եւ զարտաքին հանձնար փոխադրայից վարձեալ, մանաւանդ զքերականութեանն զամենայն փոք մատուցեց եւ զմանեկաց մատուցեց վարձաւութեան եւ երկարատեւութեան եւ զուրկ մատուց քանի եւ զատան առաջնորդութեանց, զէրգութեանց եւ զազգակայիցն եւ զերգութեանն օտար՝ զամենեւեմ զատա հանգըձ մեկ նուրթալցի, եւ լամեցովքն ի բերան առեալ ի մօր ունելով որպէս զաւգովսն Դաւթի. եւ զամենայն վրդապետական շարաքութեան եւ պատմութեան ժամանակաց անցելոց ամենայն ազգաց, մանաւանդ հայկազանց պատմութեանց հեղեւ եւ Երեց առ ինքն հաւաքելով եւ վերծանելով զամենայն (Դարանալցի, էջ 393-394):

Կարապետ վրդ. Մոկացի միաբան Երուսաղէմի երկար ատեն նուիրակութիւն րբած է եւ 1629ին այդ առթիւ. Զ. Պոյնս ալ եկած է եւ Եւրոպէս ու Բոստոն շրջած է մէկ տարի եւ ապա դարձած է Երուսաղէմ: Երբ ժողովուրդը Զարաթիս պաշտօն-

կը պաշտօնավարէ հրկուքուկէն տարի եւ, մինչեւ իր մահը՝ 1636 (Դարձուռչէ, էջ 355. Յաւ Թախթ Գն. Կեսարացի եւ Թրքու Ալթաբ Ա. էջ 294, եւ այլն):

1634 Յունուար 30ի Բրթաբկանտայի ժողովին մէջ կը կարգադրուի «Յովհաննէս Մոյիսիկի նաւակը՝ Պոլսոյ Հայոց նոր պատրիարքի մասին՝ որ Հոռոմայ Ս. Քաճանայացեան հետեւ անկնախելիս քննալին է, Առաքելական կոնստանդնուլ յի հաւնիւր եւ իւր հաճոյից համակնսւս նորանոր կամոններ կը հաստատուի» (Հ. Դաւէթեաբեկան, Կենսագրութիւններ, էջ 307):

Դրիգոր Կեսարացի 1633ին երբ այս վեցերորդ անգամ կը դառնայ պատրիարք Կ. Պոլսոյ, կը փորձէ գործածել իր ձեռք բերած հեղինակութիւնը՝ Կիրիկիոյ կաթողիկոսին վրայ, որովհետեւ, ինչպէս Դարանագրի կ'ըսէ, «չորմաւ ... եկալ յԼուսաբոջ պատրիարք եղեւ զՍիւսիոնն» — Կիրիկիոյ կաթողիկոսը որմէ ինքն խոտանապիւր առնելով թող տուած էր Սոյոյ աթոռը բարձրանալ — «հեն եքեւ, որ յնալ չիտ հաւանի իւր արարեանցն, եւ յետք հրճաւանդ զնոց ի Սիւս եւ ոչ հարցանել եւ կամ հրաւնել խրեղիւ յիւրմե, ոչ ձեռնապիւր եւ ոչ երդումն, զինչ որ կամի՝ այնպէս կու առնէ եւ բնալ իւրաւ. զոյ կարգի չհաւանելով, մինչեւ այսու ժամանակոյ»:

Ինչ որ Դարանագրի իր Կեսարացիին զէմ ունեցած հակառակութեամբ հրճուանօք կ'ըսէ հոս, ցաւալի երեւոյթ մըն է որ մեր եկեղեցիին համար ազնաւալի հզած է եւ Դրիգոր Կեսարացի այդ տեսուր գրութեան վերջ տալու համար ըրած ֆանքերով երբեք այսպէսնիկ չէ այլ գովիկի՝ Դորաթատութիւն մըն է որ իր ձեռնարկը վիժած է եւ Կիրիկիոյ կաթողիկոսնէր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ միութիւնն սպառնացող զիրք մը շարունակած են գրաւել, տաւ հաւելն երկար ատեն:

անկ կ'ընէ՝ զինքը պատրիարք կ'ընարէ, սակայն, ինչպէս տեսնուեցաւ, կը հրաժարի եւ դարձեալ կը զրազի երուստղմի նուիրակութեամբ եւ աշակերտի ինչ հայանլով: Կը մեռնի 1636ին (Յովն, էջ 394-397) կամ 1637ին՝ ըստ ձեռագրիկի մը (թ. 79 երուստղմի թանգարան):

Կարողեա Վրգ. Մոկոսի Ս. Յակոբի վանքին նուիրած է 1631ին հինգ կարեւոր ձեռագիրներ (Մ. եպս. Աղաւունք, Միաբանք եւ Այնթաք, էջ 195):

Դրիգոր Վրգ. Կեսարացի, ինչպէս տեսնուեցաւ, 1633ին դարձեալ պատրիարք կու գոր բոլորովին տարբեր պայմաններու մէջ:

Իր այս պաշտօնավարութեան շրջանին անկեա նորէն կը գործէ իր նախկին մեթոտներով եւ խստութեամբ:

Դարանագրի կ'ըսէ թէ «անա երկու ամ է եւ եկուս երրորդի եւ զնկ իմս կու նկնկէ եւ ջանք ունի՝ թէ զինք յիւս քափէ ի մեզ, զոր հայցնմք ի տեսնէ փրկիկն մեռնէ Յիսաուք՝ զխորհուրցն, զոր կու խորհի վասն մեր չարութիւն՝ մի՛ կաստեղնի, այլ ի փաղնակ կաստեղնի նորա վասնկ շրջակ իւրոց ժամկեցեկ զինքն, ըստ Մարգարիկն (Դարձուռչէ, էջ 397):

Դրիգոր Վրգ. Կեսարացի իր այս պաշտօնավարութեան շրջանին, որ յիշատակաւ մը կը ներկայացնէ «ի դառն եւ ի վերջ ժամանակիս», քանի որ Սուլթան Մուրադ աւ ի թագում գաւրափ ի վերայ Պատրիարք եւ յաղթեալ ի նմանէ, եւ արտա թագում աւար ի գաւառն Հայոց», չկան շատ նշանակելի կամ աւելի ճիշդ դրուստեղի ոչ պէքեր:

Դրիգոր Վրգ. Կեսարացի իր պերջին պատրիարքութեան շրջանին կը պատահի Մուսաղաթիկ մը 1634 թուականին, եւ այս առթիւ Հայոց եւ Յունաց միջեւ ծանր վէճ կը ծագի երուստղմի մէջ եւ Դրիգոր Պարոնէր պատրիարքը առէն ֆանք կ'ընէ Հայոց իրաւունքները պաշտպանելու համար (Սաւալան, Պատմ. երուստղմի, էջ 575-583), մինչ Դր. Վրգ. Կեսարացի ճընաւ հոգ եւ փոքր չաւերա Հայոց պաշտպանութեան համար, ինչպէս կը մեղադրէ Դարանագրի (էջ 263), մինչեւ այն ատեն որ Յոյները կ'աղաքով զալթակաւն կը հանդիսանան եւ Յունաց երուստղմի եւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքները կը խիլալայնին: Այն ատեն (1634 Օգոստոս) կը յանձնարարէ իւրաքանչիւր եկեղեցիներու աւագերէշներուն հաւաքել բոլոր քահանաներն ու ժողովորդը, այնքը եւ կ'ինքը, կը զիմեւ պալատ եւ բողոքեն Պարամ Փառայի եւ մեծ սպարապետին անիրաւութիւններուն զէմ, որոնք Հայոց իրաւունքը ի վրիկով ու անոնց ունեցած վկայանքներով եւ ծածկելով՝ ցոյց չէին տուած թագաւորին (համա. Դարձուռչէ, էջ 264 եւ Սաւալան, էջ 584): Այս ամբողջը զլուր տեսած էին Տէր Միհրա Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ աւագերէշը, որ Դրի-

գոր ղրդ. Կեսարացի Թրակիա նու իրակուս թեան զրկած էր, և Ալաճանի Սաֆար, սոր իւրն վերակացու հոռ պատրիարքին (Իսթա- նուլէ, էջ 265):

Այս գիտութիւն զմարտ հեռանքը կ'ըլլայ Տ. Միխայիլ Ժառանգարի և Ալաճանի Սաֆարի զլիստումը (տե՛ս Սաաւան, էջ 564-567. Իսթանուլէ, էջ 266-274) և ասկէ ուժ առնելով՝ կը սկսի Յունաց Հայոց զէմ յարուցած ինչ ինչ հալածանքները և զրմ- սուարութիւնները (Իսթանուլէ, էջ 274-279), որոնց զէմ Գրիգոր Կեսարացի կը մարտ- սի, ինչպէս կը անհետի (Իսթանուլէ, էջ 279) և վերջապէս կը յաջողի Յոյները սաստիկ տալ պիստութեան (նշ.):

Ա. ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ

(Շարունակելի) (11)

ԼՈՒՐԵՐ

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԱՐԵՒԵԼԷԻ ՀԱՅՈՒԹԵՆԷՆ

Տ. Ասողիկ Վրդ. Շանկայե մեկնած է Ապրիլ 23ին, եւ հաւաքին հասած է 27ին: Զամբոն Յիկնան, Տայրեան է Զանչուն քաղաքներու ազգայինք ի սեւ եկած են իրեն: Ասոնց եւ Մուսէսին մէջ կան եղբ շուրջ 150 հայեր: Նոյնքան մը կը գտնուին եղբ Մանչուրիոյ քաղաքները, Թեմիսն եւ այլուր. ուր պիտի այցելէ յետոյ Մայիս 2ին, ըս հին Տոմարի Զասիկ Տոմար եւ հաւաքին, պատարագեր եւ սեպնական հայ մատան մէջ, որ ունի իւ վարչական ժողովը: Ինչպէս Շանկայ եւ ի նամակարհին, նոյնպէս հաւաքին մէջ, ուր 200 է Հայոց բիւր, արտաքին քն- ղուններ եւ զինքը: Այժմ սկսած է արդեն իր գործին, եւ ժողովին հետ կը պատրաստէ ընդ- հանուր վիճակացոյց իւ քաղաքային: Շանկայի մէջ նանչյաւ է Գահրիբի Պ. Հայկ Ա- սատուրեանը, որ մարզական յաջողակ Սա- սոն ունի եղբ. հանգ. Ժամանակեան բարե- րարի որդի Պ. Սեդրակ, որ գրամատուն հիմ- ներ է պարսկի մը հետ, եւ Կարնեցի Զա- քարեան ընտանիքը, որ հացի եւ անուշեկեհի մեծ գործ ունի. եւ Պ. Մելիք Նուպարեան, արուն հիւրը եղբ եւ ասան օրեւ. — ԹԻ՛ Շանկայի եւ քի՛ հաւաքին մէջ տեղական քե- րերը, մասնաւորաբար ռուսականները, հե- տաբերուած եւ յողաւաններ դրած են Հայոց եւ իրենց նորեկ Սովիւրն մասին:

Ս. ՅԱՎՈՐԴԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Մայիս ամսուան ընթացքին, Ս. Աթո- ռոյ Յնօրեմ ժողովը տասը, ինչ կօրն. Գիւր- զոյն Առնանը երեք անգամ նիստ տնեցաւ:

● Ուր. 14 Մայիս. — Ս. Պատրիարք Զօր ալ- ցիւնին նախկին Օսմ. նախարար եւ աղք. Ե- րեւոյթեան Պ. Պետրոս Հայրանեան եւ անցիկացի փաստաբան Մր. Զօթիքը, որոնք դատական գործով Պաղիստին էին եկած:

● Նր. 15 Մայիս. — Երեւոյթին, շէրաշափա- ռի թափօրով ի Ս. Յարութեան մուտք ունե- ցանք Ս. Պատրիարք Զօր գլխաւորութեամբ:

● Կիր. 16 Մայիս. — Աշխարհամատարան կի- րակիի գիշերային եւ առաւօտեան ժամերու- թիւնը կատարուեցան ի Ս. Յարութեան, հայկա- րան Գողգոթայի վերնայարկ մատարան մէջ, իսկ Ս. Պատրիարքը Փրկչին Ս. Փրկեղծանին վրայ, ժամաբարն էր Տ. Մեհարպ Ս. Արքեպոս. որ ե քա- րկեց աստուածաշնչական վկայութեանց փառ- տարիւթեամբ ապացուցանելով Քրիստոսի յա- րութեանը:

— Կէսեղ զերջ Բէյասեկանի մեծարանք ե- րաւ Պ. Պ. Հայրանեան և Մր. Զօթիքը, Պատ- րիարքարանի յարկաբաժնին մէջ ի ներկայու- թեան Ս. Պատրիարք Զօր, որտղան արքեպի- տոպոսաց եւ վարդապետաց:

● Բշ. 17 Մայիս. — Գաւառաւորացա Միար- Ընդհ. ժողովը Մայր գիւանի ընտրութիւն լինե- լով, Ա. Առնեայեան ընտրուեցաւ Տ. Եղիշ վրդ. Բ. Առնեայեան՝ Տ. Հայրիկ վրդ., Ա. Առնեայեան՝ Տ. Տիրայր վրդ. Բ. Առնեայեան՝ Տ. Յուսիկ վրդ. Նշանակեալ. Տեօրէն ժողովը երեք զարդարեալ և մէկ պահաւանջ անգամաց փոխան, Տեօրէն ժո- ղովէն ըստ կանոնի բերուած երկրպագի ցանկի մը վրայէն ընտրուեցան՝ Տ. Մկրտիչ Արքեպոս., Տ. Տիրան, Տ. Սիւն և Տ. Զօր վարդապետը:

● Դշ. 19 Մայիս. — Տ. Վրթնան վրդ., որ յողացաւ պատեհաւա երեք շարաթիւր ատղ մեկնած էր Գալիլիոյ շէրաշափը, վերադարձաւ:

● Եշ. 20 Մայիս. — Միարանք եւ յարդարեալք մեծ մասամբ Յուսիկ գալին, զգափոխութեամբ:

● Կիր. 23 Մայիս. — Տ. Եղիշ վրդ. քառ- ցեց Մայր Զանգարին մէջ, Վիսնէի Գալ թիւին մէջ պիտի հրատարակուի այդ գիւղեցիկ բարոյը:

● Բշ. 24 Մայիս. — Թեմիս անհանգստութեան մը պատճառաւ, որուն համար սակայն թշկա- կան անթիլական խնամք անհրաժեշտ էր նկատ- ուած, Տ. Մեհարպ Արքեպոս. այսօր քնաց Զորան սահան ինտելեկտուալ մի քանի օրուան համար:

● Գշ. 25 Մայիս. — Վերականգնող Տեօրէն ժողովը այժօրուան իր նիստին մէջ Առնեայեան ընտրեց Տ. Մեհարպ Արքեպոս. և Առնեայեան՝ Տ. Զօթի վրդ.:

● Դշ. 26 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, Տ. Տի- րան վրդ. ի և Տ. Ոսկի արեւայի ընկերացու- թեան այսօր Յուսիկ գնաց և օրն ամբողջ հոն անցուց զգափոխութեամբ:

● Եշ. 27 Մայիս. — Ս. Պատրիարքը, ընկե- լականութեամբ Տ. Կիրեղ վրդ. ի և Պ. Կարապետ